

La *Iliada* catalana de L. Segalà

Carles Garriga

Quan l'any 1930 Lluís Segalà va donar a conèixer la seva traducció del cant primer de la *Iliada*,¹ encara no hi havia en català cap versió directa i íntegra del poema. La traducció del doctor Segalà es presentava com una primícia de la versió completa, en la qual, hom suposa, estava treballant –si no és que ja la tenia enllestida– quan una bomba llençada per l'exèrcit de Franco durant la guerra del 36 al 39 va destruir la seva casa i va posar fi a la seva vida.

Mentre que les traduccions catalanes modernes de la poesia homèrica són en vers, la de Segalà és en prosa, i fidel, com entenia ell mateix.² Si recordem com les traduccions d'Homer a l'espanyol fetes també per Segalà seguint el mateix procediment han sigut companyes inseparables –i no sempre reconegudes– de generacions senceres d'estudiants de literatura, no podem deixar de pensar que aquest és el paper que hauria hagut de tenir la traducció catalana llastimosament perduda; sempre, és clar, que no s'hagués perdut la guerra i l'ús oficial de la llengua catalana no hagués sigut prohibit.

Desapareguda definitivament la possibilitat que la *Iliada* de Segalà tingui un caràcter d'obra viva i amb un ús pràctic immediat, resta tanmateix el seu valor com a promesa de fita en l'atzarós camí de la nostra cultura en el seu no interromput tracte amb els autors clàssics. El cant primer –l'únic que ens ha arribat– n'és una mostra suficient, a despit del caràcter provisional que el traductor li atribuïa³ i enllà de les reserves amb què pugui ser valorat.

La primera d'aquestes reserves, potser no gaire important, i en qualsevol cas difícil de quantificar, es desprèn d'una primera lectura del text, sense contro-

1. L. SEGALÀ, «Homer en català». Extret del *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 103, Barcelona 1930.

2. Vegi's l'últim paràgraf de la p. 9 de l'edició citada a la nota 1: «... comprovar-se la fidelitat de la versió».

3. Cfr. ed. cit. a la nota 1, p. 7.

lar-ne encara l'adequació a l'original d'una manera sistemàtica. El català del doctor Segalà, que en línies generals no pot ser titllat d'incorrecte, fa tanmateix algun cop la impressió d'una llengua vagament inestable —massa per l'any 1930. Evidentment, no em refereixo a la sintaxi, que és eficaç i senzilla, com no podia ser altrament ateses les característiques de la llengua homèrica; ni tampoc a algunes peculiaritats morfològiques, sempre opinables. Em refereixo més aviat a una mena d'inestabilitat en la tria del lèxic: al costat de paraules d'ús normal, s'hi troben alguns cultismes, arcaïsmes o dialectismes que sovint no reproduïxen fenòmens anàlegs del text original ni semblen posats amb el propòsit de produir en el lector una sensació tal que, malgrat aquesta discrepància superficial amb el grec, conduís a una aproximació més exacta al to, sovint difícil de recuperar i fins i tot d'entendre, d'un determinat passatge homèric. En qualsevol cas, es tracta, com he dit, de mancances poc importants, de les quals, d'altra banda, no està exempt cap traductor, em sembla. Pel que fa a la traducció d'Homer i, en general, de la poesia grega, és pràcticament norma desplegar un to més aviat solemne tot emprant un lèxic sovint desuet i sense que això trobi sempre una justificació precisa en l'original:⁴ aquí el seny i el gust del traductor tenen l'última paraula, aliats amb la bona voluntat del lector.

Més amunt m'he referit a la voluntat de «fidelitat» en la traducció per part de Segalà. No és el meu propòsit reflexionar sobre el significat de paraules com «literalitat» o «fidelitat», ni preguntar-me si pròpiament una traducció pot ser en realitat literal. Per a Segalà la qüestió sembla clara: una traducció fidel és aquella que dona raó de totes les paraules del text original —amb les llicències lògiques en casos com és ara el de les partícules—, i això sense un increment notable en el nombre de paraules.⁵ En aquest sentit la seva traducció és modèlica, afavorida —i d'això n'era prou conscient— per la tria de la prosa enfront del vers.

L'opció per la literalitat i per la prosa no és, però, de l'any 1930. Ja feia anys que Segalà havia adoptat aquesta posició: com a mínim, des del 1908, any de la traducció de la *Iliada* a l'espanyol. És normal, doncs, que les diferents versions s'assemblin, tant, que hom podria insinuar la sospita que la traducció catalana s'inspira en l'espanyola anterior. Però he de dir que, fins on ho he pogut esbrinar, això no és cert. És veritat que moltes de les solucions són coincidents, però aquesta semblança és més senzill d'atribuir-la al fet que el traductor és la mateixa persona. A més, Segalà coneixia tant el grec que una operació d'aquest tipus no li hauria reportat cap avantatge. Si a això hi afegim el fet que les dues versions difereixen en força punts, em penso que es pot afirmar l'autonomia —i potser la independència i tot— de la traducció catalana.

4. Sobre aquesta qüestió, remeto a l'article de Jaume Pòrtulas en aquest mateix volum.

5. Ho va explicar repetidament. En particular, vegi's com ho diu i com valora altres traduccions en el llarg pròleg al seu llibre *Obras Completas de Homero*, Barcelona 1927.

Les discrepàncies entre les dues versions es poden agrupar en dues classes. La primera, i poc freqüent, consisteix en la manca de traducció d'alguns versos o part de versos en alguna de les dues versions. Aquest fenomen és particularment notable en els versos 280-281, que no són presents en la versió catalana. Altres oblots són realment poc importants.

De tota manera, les deficiències en la versió catalana no rebaixen la qualitat general del producte, i són compensades amb escreix per l'altra classe de discrepàncies a què he al·ludit. En molts casos les dues versions difereixen en la solució d'un determinat passatge o, més ben dit, en la traducció de paraules aïllades, i quasi sempre la versió catalana suposa una millora.

Abans, però, de parlar de les millores, em vull deturar en un cas curiós, difícil de valorar. Em refereixo a la traducció de l'adjectiu *philos*, que normalment els traductors interpreten i resolen com un adjectiu possessiu. Així ho fa habitualment Segalà en la seva versió espanyola; però, en canvi, en la catalana sol traduir per «estimat». Els exemples són nombrosos, però em centraré en un que encara és més espectacular: la traducció per «dilecte». El lloc és el vers 345, en un context que Segalà devia considerar particularment dramàtic. Aquil·les, obligat a retornar Briseida, ordena a Patrocle que la tregui de la tenda i la lliuri; a continuació fa un breu parlament i, tot seguit (vers 345), la traducció fa: «Així parlà. Mentrestant Patrocle havia obeït al dilecte company». I més avall, encara, quan s'anuncia que Aquil·les invoca la seva mare, el vers 352 és traduït també amb un criteri semblant: «i, alçant els braços, pregà molt a sa mare estimada». És possible que traduccions d'aquest ordre estiguin influïdes per una opció que depèn de la imatge que el traductor es fa de la seva pròpia llengua i potser d'aquesta en relació amb l'espanyol. No hi ha dubte que la traducció catalana en aquest cas representa un decantament cap a la sentimentalitat; d'alguna manera, això deriva d'una imatge força arrelada en alguns sectors de la cultura catalana que es pot formular en termes tals com «intimisme» o «dolcesa mediterrània», enfront de la duresa dels nostres veïns occidentals.⁶

He dit més amunt que les discrepàncies entre les dues traduccions signifiquen en general una millora. En part això pot ser atribuïble al fet que el català és, per a Segalà, una llengua viscuda i no apresada en llibres, però sobretot es pot percebre un treball d'afinament i de precisió progressius en la interpretació de molts termes del text grec. Els exemples són nombrosíssims i em limito, doncs, a alguns:

v. 12: θοὰς ... νῆας
veleras naves
lleugers navilis⁷

6. Aquesta fantasia, que es va posar en voga cap a finals del segle passat i va ser heretada i reciclada pels noucentistes militants (pensem en *La Ben Plantada*), era també compartida per alguns intel·lectuals espanyols com és ara Unamuno.

7. Però, en canvi, al vers 308 de la versió catalana, tradueix «velera nau».

- v. 222: μετὰ δαίμονας ἄλλους
entre las demás deidades
vers les altres deïtats
- v. 318: ὡς οἱ μὲν τὰ πένοντο κατὰ στρατόν
En tales cosas ocupábase el ejército
Això feien al campament
- v. 333: αὐτὰρ ὁ
Pero el héroe
Però ell
- v. 337: διογενὲς Πατρόκλεος
Patroclo, de jovial linaje
Patrocle, de la nissaga de Zeus
- v. 488: νηυσὶ ὠκυπόροισι
en las veleras naves
en les naus de ràpid caminar

En alguns casos és evident la voluntat de Segalà de fer una traducció llúida. Això és perceptible sobretot quan empra un llenguatge que sembla extret directament dels clàssics catalans, amb uns resultats prou bons. Vegem, per exemple, els versos 22-25:

«Llavors els altres aqueus cridaren tots que es respectés el sacerdot i s'acceptés l'esplèndid rescat; ço que no plagué al coratge de l'Àtrida Agamemnú, que li donà aspre comiat, endreçant-li fortes paraules».

Tenim la fortuna de posseir tres traduccions catalanes de Segalà del mateix passatge del cant primer de la *Ilíada*. A més de la que ara tracto, n'hi ha dues d'anteriors: la primera data del 1911 i correspon als versos 206-246, i la segona, del 1927, correspon als versos 223-244; aquesta, tot i ser presentada com una reproducció de la primera, presenta, tanmateix, alguns canvis.⁸ Em penso que pot servir a la finalitat que em proposo la citació dels versos 223-244 de cada una de les tres versions, i en la del 1930 subratllaré i numeraré allò que ha canviat en relació amb alguna de les anteriors o amb totes dues.⁹

Any 1911:

Y'l Peleides escometé novament l'Atreides ab paraules ofensives, sense que encare li passés l'enuig: «¡Ubriach, que tens cara de goç i cor de cerv! Ja mai hagueres coratje per armarte y anar a la lluita ab el poble, ni per mètret en aguait ab els capdills aquiús; això't sembla la mort. Y

8. La primera és la que va aparèixer a l'*Almanach dels Noucentistes*, Barcelona 1911 (reedició facsímil a Barcelona 1980); la segona a la pàgina LX de l'edició citada a la nota 5.

9. No tinc en compte, evidentment, les diferències de tipus gramatical atribuïbles a l'època històrica en què s'inscriuen les tres versions, quan encara s'estava efectuant la implantació de les normes ortogràfiques i gramaticals que avui fem servir. Reprodueixo, això sí, els textos tal com són, sense corregir ni les possibles errades d'impremta.

en veritat que és més profitós restar dins l'ample campament dels aquius i llevarli lo que se li haja donat a qui gosi contradirte. Ets un rey que's menja lo del comú, perque manes hòmens que rès valen; si aixís no fos, oh Atreides, aquest seria ton darrer ultratge. Però't vull dir una cosa y ferte un solemniat jurament. Sí, per aquest ceptre que ja no treurà fulles ni branques, car ha deixada la sòca a la montanya, ni rebrotarà, puix el bronç l'ha despullat del fullam y de l'escorça y ara'l duhen en llurs mans els aquius que administren justícia y en nom de Zeus fan servir les lleis, ¡fort ha d'esser per tú el jurament!: Un dia anyorarán Akhil-leus tots els aquius plegats y aleshores, anc que afligit te sentis, no'ls podràs socórrer quan Hèctor, el matador d'hòmens, faci caure moribonds moltíssims de guerrers. Y tú, enfellonit, trocejaràs ton cor perque no honorares el més valent dels aquius.»

Any 1927:

I el Pelida escometé novament l'Atrida amb ofensives paraules, sense que encara li passés l'enuig: «Tu, que aviat t'ubriagues, que tens ulls de goç i cor de cerv! Ja mai hagueres coratge en ton esperit per armar-te i anar a la lluita amb el poble, ni per metre't en aguait amb els cabdills aquius: açò et sembla la mort. I en veritat que és més profitós restar dins l'ample campament dels aquius i llevar-li ço que se li hagi donat a qui gosi contradir-te. Ets un rei qui és menja ço que és del poble, perquè regnes sobre homes vils; altrament, o Atrida, aquest fora ton darrer ultratge. Vaig, però, a dir-te una cosa i a fer-te endemés un gran jurament: Sí, per aquest ceptre, que ja no treurà més fulles ni branques per haver jaquit la sòca a muntanya; ni rebrotarà, puix el bronze l'ha despullat de fulles i escorça, i ara el duen en ses mans els aquius que administren justícia i fan servir les lleis que de Zeus provenen —¡gran ha d'esser per tu aquest jurament!: —Un dia enyorarán Aquil-leu tots els aquius plegats, i llavors, per congoixat que estiguis, no'ls podràs socórrer quan Hèctor, el matador d'homes, faci caure moribunds moltíssims de guerrers. I tu, enfellonit, trocejaràs interiorment ton cor, per no haver honrat gens al més coratjós dels aquius.»

Any 1930:

Llavors el Pelida escometé novament l'Atrida, amb 1 *injurioses paraules*, sense que encara li passés l'enuig: «— 2 *Tu que tan fàcilment t'embriagues*, que tens 3 *cara de gos* i cor de cèrvol! Mai no tingueres 4 *coratge en ton esperit per a armar-te* i anar a la lluita junt amb el poble, ni per a metre't en aguait amb els cabdills aqueus: això et sembla la mort. I en veritat que és més profitós romandre dins l'ample campament dels aqueus i llevar-li el que se li hagi donat a qui gosi contradir-te. Ets 5 *un rei que es menja el que és del poble*, perquè regnes sobre 6 *gent de no res*; 7 *altrament*, oh Atrida, fóra aquest ton darrer ultratge. 8

Vaig, però, a dir-te quelcom, i a fer, endemés, un gran jurament. Sí, per aquest ceptre, que ja no traurà més fulles ni branques 9 per haver jaquit la soca a muntanya; ni rebrotarà, puix que el bronze l'ha despullat de 10 fulles i escorça, i 11 ara l'empunyen els aqueus 12 que reten justícia i 13 fan servir les lleis que de Zeus provenen – 14 gran ha d'ésser per a tu aquest jurament –: 15 vindrà un jorn en què enyoraran Aquileu tots els aqueus plegats, i aleshores, 16 per congoixat que estiguis, no els podràs socórrer, quan Hèctor, 17 l'occidor d'homes, 18 els giti per terra en gran nombre, moribunds. I tu, enfellonit, 19 trossejaràs interiorment ton cor 20 per no haver honrat gens al millor dels aqueus.»

La primera constatació que cal fer és el nombre de canvis –un total de vint¹⁰–, realment elevat atès que es tracta de la versió d'un text de vint-i-dos versos. És evident que no es tracta de canvis que suposin sempre una innovació en relació amb les dues versions anteriors alhora; però si ens hi fixem amb més deteniment, els resultats són molt instructius. Vegem-ho:

- a) En quinze llocs –1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 16, 19 i 20– la segona versió canvia la primera.
- b) En deu llocs –1, 2, 3, 6, 11, 12, 15, 17, 18 i 20– la tercera versió canvia la segona.
- c) Només en un lloc –el 3– la tercera versió torna a la solució de la primera.
- d) En conseqüència, la tercera versió dóna en nou llocs solucions noves respecte a cada una de les altres dues versions.
- e) També en conseqüència, d'aquests nou llocs n'hi ha quatre –1, 2, 6 i 20– que també difereixen en les dues primeres versions i cinc –11, 12, 15, 17 i 18– que no ho fan.

D'acord amb els punts a) i b) es desprèn amb claredat el manteniment de l'hàbit de corregir, i això amb una evident voluntat de millora, tal com explico en el punt d). Aquesta millora, en qualsevol cas, és per a Segalà d'ordre progressiu, segons els punts b) i d), i pràcticament nul·la pel que fa a subsanar errors de la segona versió, tal com demostra el punt c). Finalment, cal assenyalar que, d'acord amb el punt e), les innovacions de la tercera versió en relació amb la segona no depenen necessàriament d'una relectura d'aquesta, ja que en cinc casos és coincident amb la primera, encara que, pel que fa als altres quatre, en l'1, en el 2 i en el 20 sembla evident que la traducció de la segona versió prepara la de la tercera.

Tot i que sé que les valoracions són discutibles i doncs compromeses, em sembla possible d'afirmar que la tercera versió és millor que la segona i aquesta que la primera, tant en general com lloc per lloc. Per diferents raons en cada cas, trobo particularment afortunats els llocs 6, 8, 15, 17 o 18 per exemple; potser el 2 és més discutible.

Però no és la meva intenció fer-me fort en qüestions de detall: l'important és

10. Naturalment, aquesta xifra pot oscil·lar segons els criteris. Jo he intentat seleccionar frases o sintagmes amb sentit; en qualsevol cas, un altre sistema no donaria uns resultats gaire diferents i, a més, el que faig és una operació del tot convencional amb l'únic objectiu de facilitar la comparació.

l'atmosfera general de qualitat i de seguretat que s'observa en el desenvolupament de la tasca de traducció de Segalà.

El fet és que l'elevat nombre de canvis no rebaixa la sensació general de solidesa i d'estabilitat que el lector té en llegir conjuntament les tres versions. Cosa lògica, ja que l'ordre en què apareixen els sintagmes és quasi sempre el mateix en què apareixen en el text grec. És normal suposar, doncs, que, des del punt de vista d'intel·lecció i d'interpretació del grec, Segalà no va dubtar quasi mai; i, efectivament, dels vint llocs elencats, només n'hi ha quatre dels quals es pot dir pròpiament que tenen a veure amb qüestions d'interpretació del grec en sentit estricte, mentre que setze s'han d'entendre com a millores gramaticals, lèxiques o estilístiques del català.

Aquests llocs són, per al primer grup, el 3, el 4, el 13 i el 19; per al segon, els altres setze. Un altre cop hem de tenir en compte que cal desglossar aquestes xifres en les diferents versions. Feta aquesta operació, el resultat és el següent:

- Pel que fal al primer grup, la segona versió ja corregeix tots els llocs.
- La tercera versió accepta totes aquestes correccions llevat, com he dit més amunt, del lloc número 3, on es retorna a la solució donada per la primera versió.
- Pel que fa al segon grup, la segona versió corregeix la primera en set llocs (5, 7, 8, 9, 10, 14 i 16).
- La tercera versió accepta totes aquestes correccions.
- La tercera versió corregeix la segona en nou llocs (1, 2, 6, 11, 12, 15, 17, 18 i 20) d'aquest segon grup.

Es confirma, doncs, el que he assenyalat més amunt. Segalà no dubtava en la interpretació del grec; només en el lloc número 3 es dóna aquesta circumstància, mentre que els altres tres ja són corregits en la segona versió. Quant al treball sobre el català, es pot veure perfectament que és una feina no abandonada i sempre progressiva, sense retornar mai a la primera versió: set correccions en la segona versió i nou més en la tercera.

És una llàstima que aquesta comparació entre diferents versions s'hagi de limitar a una xifra tan exigua de versos. Val, però, com a signe; també com a indicatiu de la forma que la traducció devia tenir l'any 1938, al moment de la mort de Segalà: podem suposar que la feina de correcció del català havia continuat en el passatge que he citat, i que, en qualsevol cas, tot allò que hagués sigut traduït de la resta del poema no havia de tenir una forma diferent.

Tant a l'any 1927, en què trobem confirmada la voluntat de millorar una traducció, com a l'any 1930, en què ja és pressa la decisió de traduir la *Iliada* sencera, Segalà coneixia una traducció d'Homer al català que havia esdevingut canònica. Em refereixo, és clar, a la traducció de l'*Odissea* que l'any 1919 va publicar Carles Riba.¹¹ Tot i tractar-se d'una traducció en vers, és lògic

11. C. RIBA, *Homer, Odissea*, Barcelona 1919.

pensar que, d'alguna manera, havia de funcionar com a punt de referència per a Segalà, sobretot pel que fa a aquell to, a aquella manera que tenia Riba de traduir certs estilemes homèrics que a tots ens són tan familiars en la versió ribiana i, en general, en les diferents versions d'Homer al català fetes amb posterioritat a la de Riba.¹²

I tanmateix, no és així. El lector de la traducció feta per Segalà del cant primer de la *Iliada* la sent ben lluny de l'estil ribià. És clar que moltes paraules gregues són traduïdes per Riba i per Segalà de la mateixa manera, però això és normal, si la traducció és correcta; la fraseologia, la manera de dir, però, són molt allunyades.

El fet que una traducció sigui en vers i l'altra en prosa en pot donar una explicació, a més del caràcter divers que, d'acord amb la filologia del seu temps, tant Riba com Segalà atribuïen als dos poemes. S'hi afegeix, també, les no gaire bones relacions entre ambdós personatges, sembla.¹³ Si això era efectivament així, no seria estrany que Segalà no hagués volgut que la seva traducció s'assemblés a la de Riba i que, fins i tot, intentés allunyar-se'n. Però no és aquest el lloc per comparar les maneres de traduir o els principis teòrics que, com a traductors, tenien Riba i Segalà. El lector curiós podrà comparar els pròlegs de Riba a les dues traduccions de l'*Odissea* amb les introduccions que Segalà va posar a les seves traduccions; i també, naturalment, els prou coneguts versos del cant primer de la *Iliada* que coincideixen amb altres de l'*Odissea* i veure com són traduïts en cada cas.

Vull acabar aquest paper tornant al que he dit al començament. La *Iliada* en prosa que hauríem hagut de tenir no existeix. Si hagués aparegut, potser hauria obert el camí per a una traducció en prosa de l'*Odissea*. Un Homer en prosa és, ja ho he dit, un instrument, company d'estudiants i llibre de consulta. Una versió en vers és, ella també, essencial; però és un monument, veí de la poesia.

La responsabilitat de mancances com aquesta no és només, ni principalment, dels filòlegs i dels escriptors. Mentre continuem esperant, honorem encara aquells que han fet el que calia o almenys ho han intentat.

12. Vegi's l'article de Jaume Portulas esmentat més amunt a la nota 4.

13. Aquesta és, almenys, la tradició oral. El fet és que cap dels dos personatges no ha deixat res escrit sobre l'altre, però potser això és una prova indirecta que les seves relacions eren, com a mínim, fredes. Quan, amb motiu d'un llistat de traductors d'Homer, Segalà es va haver de referir a la traducció de Riba de l'*Odissea*, ho va fer amb uns termes del tot distants; això era a la pàgina LXI de l'edició que he citat més amunt a la nota 5, on es limita a dir: «Carlos Riba ha publicado una traducción catalana de la *Odissea* en metro semejante al del original, como puede verse por los versos con que comienza la rapsodia primera», i a continuació reproduïx els deu primers versos de la traducció. No en dóna cap referència, quan sí que ho fa a propòsit de les traduccions d'altra gent, ni tampoc qualifica els versos de Riba com a hexàmetres, quan, immediatament després, parla dels «hermosos hexámetros» de la traducció de Llovera. Sobre la situació de Segalà en el context de la filologia catalana del seu temps, vegi's la nota força completa de C. Miralles a L. SEGALÀ, *Homer, Odissea*, INTOD. de C. MIRALLES, Barcelona 1982, pp. XLIII-XLIX.